

До спеціалізованої вченої ради Д 41.086.04
Національного університету «Одеська юридична академія»,
65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертаційну роботу
Григор'євої Христини Антонівни «Концептуальні засади правового
регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за
спеціальністю 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне
право; природоресурсне право**

Актуальність теми. Правові та економічні дослідження, що проводилися протягом тривалого часу вітчизняними та іноземними вченими, однозначно довели необхідність державної підтримки для забезпечення успішного розвитку сільського господарства. Економіка та соціальна сфера України, як традиційно аграрної держави, надзвичайно залежні від стабільності та поступального розвитку аграрного сектору. Однак об'єктивні особливості, притаманні сільському господарству (такі як підвищена ризиковість, залежність від погодно-кліматичних умов, довгий період окупності вкладеного капіталу тощо) вимагають підвищеної уваги до аграрної діяльності з боку держави. За відсутності необхідних правових механізмів пом'якшення впливу негативних факторів проблеми сільського господарства загрожують продовольчій безпеці, а також стабільності екологічної та економічної ситуації в нашій країні.

Досвід реформування аграрного сектору в Україні та практика регулювання аграрних відносин у розвинутих країнах красномовно свідчать про об'єктивну необхідність розробки ефективної системи державної підтримки сільського господарства. Законодавче забезпечення цього напряму протекціонізму вимагає глибокого аграрно-правового дослідження та якісного наукового супроводу. Побудова комплексної системи державної підтримки сільського господарства потребує опрацювання та аналітичного вивчення досвіду правового регулювання аналогічних відносин в інших країнах,

врахування позитивного та негативного досвіду вітчизняних законодавчих спроб запровадження державного аграрного протекціонізму.

Неможливо побудувати збалансовану систему державної підтримки сільського господарства без врахування правових вимог, що висуваються до України у зв'язку з її участю у СОТ, а також внаслідок взяття нею міжнародно-правових зобов'язань перед ЄС. Усі ці фактори вимагають проведення глибокого комплексного дослідження можливих шляхів побудови збалансованого законодавства щодо підтримки сільського господарства на рівні докторської дисертації.

Усе викладене у сукупності вказує на беззаперечну актуальність та своєчасність теми запропонованої дисертації. За своїми масштабами, проблематикою, суспільною та науковою значущістю обрана тема цілком відповідає важливим та пріоритетним напрямам наукових досліджень за спеціальністю 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право.

Рецензована дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідницької роботи кафедри аграрного, земельного та екологічного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія еволюції аграрних, земельних та екологічних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку» на 2016-2020 рр. як складової плану науково-дослідної роботи у межах комплексної теми Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016-2020 рр. (державний реєстраційний номер 0116U001842), що додатково підсилює актуальність тематики дослідження.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечується комплексом досліджень, проведених дисертанткою на основі аналізу значної кількості нормативно-правових актів, у тому числі й законодавства ЄС та інших держав (США, Японії, Республіки Білорусь тощо), а

також різноманітних доктринальних позицій вітчизняних та зарубіжних учених у галузі аграрного, земельного, екологічного та природоресурсного права.

Дослідження концептуальних засад правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні здійснено за допомогою філософських (загальнонаукових) та окремих спеціальних наукових методів пізнання, зокрема, методу системно-структурного аналізу, історичного, порівняльно-правового методів, методу тлумачення правових норм, логіко-структурного та інших наукових методів дослідження правових явищ (стор. 35 – 36 дисертації), що дало змогу дійти узагальнюючих положень, оцінок і висновків, викладених у дисертаційній роботі.

Достовірність сформульованих у дисертації положень обумовлена поставленою метою та визначеними завданнями наукового пошуку, вдалою і логічно побудованою структурою дисертаційної роботи, яка дозволила повно і всебічно розкрити концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні.

Наукова новизна поданої до захисту роботи обумовлена тим, що вона є першим в незалежній Україні комплексним дисертаційним дослідженням концептуальних засад правового регулювання державної підтримки вітчизняного сільського господарства. Дисертантці вдалося досягти поставленої мети – науково обґрунтувати концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства України, сформулювати на цій основі відповідні теоретичні положення і практичні рекомендації щодо удосконалення існуючого законодавства, які сприятимуть розвитку сучасної доктрини аграрного, земельного, екологічного права та інших галузей правової науки, законотворчості, правозастосування та правової освіти.

Дисертація є логічно завершеним дослідженням. Вона складається зі вступу, 4 розділів, що охоплюють 12 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Вдало побудована структура дисертації дозволила розглянути теоретичні та практичні аспекти обраної теми і

підготувати пропозиції щодо удосконалення чинного аграрного законодавства України.

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її мету та завдання, об'єкт та предмет дослідження, теоретичну, методологічну основу роботи, наукові положення, що характеризують її новизну, практичне і теоретичне значення зроблених висновків і пропозицій, наведено інформацію про їх апробацію.

Перший розділ дисертації присвячений доктринальним та законодавчим засадам державної підтримки сільського господарства в Україні, зокрема: визначенню поняття та змісту державної підтримки сільського господарства (підрозділ 1.1), класифікації її різновидів (підрозділ 1.2), вивченню особливостей законодавчого забезпечення державної підтримки сільського господарства (підрозділ 1.3) та встановленню місця правового регулювання державної підтримки сільського господарства у системі аграрного права та законодавства (підрозділ 1.4).

Другий розділ дисертації присвячений правовому регулюванню державної підтримки виробництва сільськогосподарської продукції, зокрема: правовому аналізу загальногалузевої державної підтримки виробництва сільськогосподарської продукції (підрозділ 2.1); правовій характеристиці державної підтримки окремих галузей сільськогосподарського виробництва (підрозділ 2.2); законодавчим засадам державної підтримки суб'єктів сільськогосподарського виробництва (підрозділ 2.3).

У третьому розділі досліджуються правові засади державної підтримки агрообслуговування. Матеріал розділу присвячений дослідженню особливостей правового регулювання державної підтримки переробки (підрозділ 3.1) і реалізації сільськогосподарської продукції (підрозділ 3.2), а також інформаційно-консультаційного забезпечення сільського господарства (підрозділ 3.3).

У четвертому розділі вивчається правове забезпечення державної підтримки екологізації сільськогосподарської діяльності (підрозділ 4.1) та

правове регулювання державної підтримки агроінноваційної діяльності (підрозділ 4.2).

Авторкою у повному обсязі було досліджено вітчизняне законодавство у сфері регулювання відносин щодо державної підтримки сільського господарства. Окрім наукових праць з аграрного права дисертантка дослідила значну кількість наукових джерел із інших галузей юридичних наук (загальної теорії права, філософії права, земельного, екологічного, господарського, міжнародного права тощо), а також напрацювання представників інших наукових напрямів – економіки, агроекології, історії (всього 1315 найменувань).

Аналіз структури, змісту і наукових результатів рецензованої роботи свідчить про те, що визначені відповідно до мети дослідницькі завдання дисертантка в цілому вирішила. У представленій до захисту дисертації сформульовано низку важливих висновків і практичних рекомендацій, що є новими для аграрно-правової доктрини, достатньо аргументованими та виваженими. Вважаю, що така структура роботи дозволила авторці охопити і висвітлити всі істотні аспекти правового регулювання державної підтримки сільського господарства України.

Важливим теоретичним досягненням здобувачки слід визнати здійснену класифікацію недоліків правового регулювання державної підтримки сільського господарства на: 1) недоліки форми (несистематизованість нормативно-правової основи; підміна законного регулювання підзаконним; низький рівень нормотворчої техніки; гіпердинамічність); 2) недоліки змісту (відсутність чіткої виваженої системи заходів державної підтримки; відсутність законодавчо закріпленої системи принципів надання державної підтримки; декларативність; латентна підтримка конкретних виробників); 3) недоліки реалізації (інституційна недосконалість; бюрократичність, затягування процедури; відсутність гарантій фактичного отримання підтримки; нерівноправність у договірних відносинах) (стор. 6 автореферату, стор. 95, 372 дисертації).

Використовуючи цей базовий поділ на три групи недоліків, авторка пропонує три головні концептуальні ідеї, що покликані ці недоліки усунути: для подолання формальних недоліків – реформування агропротекційного законодавства шляхом втілення ідеї «утворення кіл на воді» (стор. 100, 373 дисертації); для подолання змістовних недоліків – ідея впровадження агропротекційних статусів (стор. 89 – 90, 376 дисертації); для подолання реалізаційних недоліків – ідея «просто і прозоро», яка передбачає інституційні, процедурні, організаційні заходи удосконалення надання державної підтримки сільського господарства (стор. 232, 377 дисертації). Такий підхід демонструє ґрунтовне та всебічне опрацювання дисертанткою проблем правового регулювання державної підтримки сільського господарства, а також вказує на формування на цій основі аргументованих висновків та пропозицій.

Заслугує схвалення пропозиція авторки щодо розуміння правового механізму державної підтримки сільського господарства як законодавчого втілення агропротекційного засобу, який має обов'язкові елементи (суб'єкти; об'єкт; умови – позитивні, негативні та переважні; порядок здійснення) та факультативні елементи (постпрограмний контроль) (стор. 8 автореферату, стор. 76 – 77 дисертації).

Значний науковий інтерес та підтримку викликає позиція авторки щодо правового забезпечення державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва. Приділивши цьому питанню достатньо уваги, здобувачка переконливо обґрунтувала цікаву ідею про законодавче забезпечення комплексної державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва, що передбачає: 1) підтримку виробництва: а) стартову (дотація переходу, відшкодування витрат на сертифікацію, пільгове кредитування); б) поточну (пільгове оподаткування, пільгове кредитування); 2) підтримку інфраструктурної розбудови: а) розширення державного замовлення на органічну продукцію; б) сприяння побудові збутових ланцюгів, насамперед за допомогою стимулювання кооперації; в) утворення державних органів сертифікації; 3) підтримку науково-

освітянської сфери: а) залучення сільськогосподарських дорадчих служб на умовах часткового фінансування діяльності, пов'язаної з популяризацією органічного способу виробництва; б) фінансування наукових досліджень у сфері органічного сільського господарства (стор. 8 – 9 автореферату, стор. 325 дисертації).

Активного схвалення заслуговує практична сторона дисертаційного дослідження, зокрема здобувачка розробила ґрунтовні пропозиції щодо прийняття нової редакції Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» (із зазначенням його структури) з метою впорядкування правового регулювання, у результаті якого кожен захід державної підтримки сільського господарства матиме чітке законодавче підґрунтя, своє місце в загальній системі державної підтримки, узгоджуватиметься з іншими заходами, відповідатиме принципам агропротекційного права (стор. 373 – 376 дисертації).

Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані в дисертації, належним чином обґрунтовані і характеризуються високим ступенем наукової достовірності.

Практична значимість дисертації полягає у можливості використання одержаних результатів для вдосконалення чинного аграрного законодавства; при підготовці відповідних розділів підручників і навчальних посібників із аграрного права, а також навчальних курсів і викладанні відповідних навчальних дисциплін; для формування професійної правосвідомості й подолання правового нігілізму тощо.

Таким чином, проведений аналіз рецензованої дисертаційної роботи дає підстави для висновку про те, що сформульовані авторкою і винесені на захист положення є вагомим особистим внеском дисертантки у розвиток науки аграрного права та становлять безперечну наукову новизну.

Оцінюючи роботу в цілому позитивно, слід зазначити, що дисертація містить окремі положення та висновки, які мають дискусійний характер, не сприймаються однозначно або ж потребують додаткових аргументів щодо їх обґрунтованості:

1. Тема дисертації звучить як «Концептуальні засади правового регулювання *сільського господарства* в Україні». На стор. 11 автореферату та стор. 84 дисертації здобувачка окремо підкреслює, що сільське господарство ототожнюється нею із сільськогосподарським виробництвом. Додатково авторка окреслює сферу виникнення агропротекційних відносин аграрним сектором економіки, під яким розуміється сільське господарство (сільськогосподарське виробництво) і агрообслуговування. У зв'язку з цим виникає питання, чому тема дисертації не була розширена, наприклад, до такого варіанту: «Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки *аграрного сектору* України», адже фактично у роботі досліджуються правові питання державної підтримки і сільського господарства, і агрообслуговування, тобто в цілому – вітчизняного аграрного сектору.

2. Схвалення викликає ґрунтовний підхід авторки до аналізу шляхів інституційно-правового удосконалення державної підтримки сільського господарства в Україні. Зокрема, нами підтримується пропозиція щодо необхідності утворення Державного аграрного банку, висловлена та обґрунтована на стор. 138–139 дисертації. Автор розглядає Державний аграрний банк як: а) інституційно-правову складову державної підтримки сільського господарства; б) як банк розвитку; в) як комерційну фінансову установу. Виникає питання, чи поєднувані такі характеристики в правовому статусі одного суб'єкта? Чи не спричинить таке поєднання появу нездоланих внутрішніх конфліктів, що блокуватимуть виконання агропротекційних функцій Державного аграрного банку?

3. У підрозділі 2.3. розглядаються особливості правового забезпечення державної підтримки суб'єктів сільськогосподарського виробництва залежно від організаційно-правової форми. Здобувачка окремо зупиняється на дослідженні спеціальної підтримки фермерських господарств, особистих селянських господарств, сільськогосподарських кооперативів, агрохолдингів, аграрних кластерів. Виникає питання, чому авторка залишила без уваги правові особливості державної підтримки суб'єктів аграрного господарювання у формі

господарських товариств, приватних підприємств та інших організаційно-правових форм.

4. На стор. 56–58 дисертації здобувачка аналізує співвідношення понять державної підтримки сільського господарства та дерегуляції аграрних відносин. З одного боку, авторка обґрунтовує, що державна підтримка може бути надана у вигляді дерегуляції відповідних відносин (стор. 9 автореферату, стор. 57–58 дисертації), а з іншого – критикує втрату чинності Закону України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» (стор. 194–195 дисертації), хоча це є яскравим прикладом значного дерегуляційного кроку останніх років. Тоді ж які критерії позитивної та негативної дерегуляції з позицій державної підтримки сільського господарства бачить авторка?

5. Дисертантка вдало аналізує в роботі окремі важливі земельно-правові питання (стор. 131–135, 310–316 дисертації), однак у світлі перспективного зняття мораторію на відчуження земель сільськогосподарського призначення в Україні питання щодо державної підтримки аграріїв в умовах реформування земельних відносин значно актуалізуються. На нашу думку, дисертації бракує встановлення авторської позиції щодо співвідношення сучасного земельного та агропротекційного права, а якщо ще вужче – визначення ступеню «агропротекційності» земельного права України. Вбачається, що дослідження цих теоретичних та практичних питань суттєво збагатило би дисертаційну роботу, особливо в напрямі висвітлення земельно-правових проблем надання державної підтримки сільському господарству України.

6. На стор. 89 дисертації здобувачка висловлює сумніви у доцільності паралельного існування у законодавстві понять сільськогосподарського товаровиробника та сільськогосподарського підприємства. На наш погляд, такі висновки є дещо передчасними, оскільки поняття «сільськогосподарське підприємство» широко використовується у вітчизняній аграрно-правовій доктрині, законодавстві та практиці. Однак, на жаль, варто визнати, що аналіз щорічних змін до Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» фактично підтверджує думку дисертантки про втрату

поняттям сільськогосподарського підприємства певного самостійного значення, адже під ним наразі розуміється окремий випадок сільськогосподарського товаровиробника, що функціонує у формі юридичної особи.

7. У підрозділі 1.1. дисертації, досліджуючи поняття державної підтримки сільського господарства, авторка здійснила його порівняльний аналіз із іншими аграрно-правовими категоріями, зокрема із державною аграрною політикою та продовольчою безпекою. Вбачається, що варто було би розкрити співвідношення державної підтримки сільського господарства із *сталим розвитком сільськогосподарського виробництва* як не менш важливою аграрно-правовою категорією, що безпосередньо стосується агропротекційних відносин.

Висловлені зауваження мають переважно рекомендаційний або дискусійний характер і не впливають на належний рівень, наукову новизну та дослідницьку достовірність результатів дослідження. Представлена дисертаційна робота є ґрунтовним науковим дослідженням, що свідчить про вирішення важливої проблеми в науці аграрного права, а саме розробки концептуальних засад правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні.

Дисертаційна робота характеризується єдністю змісту, цільовою спрямованістю та є особистим внеском авторки в аграрно-правову науку.

Достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій. Наукові положення, висновки і рекомендації, що містяться в дисертаційній роботі Х. А. Григор'євої, є достовірними. Достовірність результатів дисертації підтверджується тим, що вони ґрунтуються на ретельному аналізі норм вітчизняного і зарубіжного законодавства, всебічній оцінці наукових здобутків представників вітчизняної та зарубіжної юридичної науки різних історичних періодів, зарубіжному досвіді й аналізі правозастосовної практики тощо з правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні.

Основні висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації, повно викладені в одноосібній монографії «Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення», у колективній монографії «Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні», в 1 навчальному посібнику, 25 наукових статтях, з яких 21 стаття опублікована у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 4 статті – у зарубіжних виданнях, 40 тезах доповідей на конференціях та інших заходах.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. Дисертаційна робота «Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні» є самостійним науковим дослідженням, яке містить вагомі теоретичні висновки і практичні рекомендації, що становлять безперечний інтерес для аграрно-правової науки та нормотворчої практики.

Одержані в процесі наукового дослідження результати та висновки є достатньо науково обґрунтованими, поглиблюють, доповнюють і розвивають теорію вітчизняного аграрного права в частині наукової розробки положень щодо правового забезпечення державної підтримки сільського господарства в Україні.

Тема і зміст дисертації відповідають науковій спеціальності 12.00.06 «земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право». Текст репрезентованої дисертації не містить положень захищеної Х. А. Гайдаржи (Григор'євою) у 2014 році кандидатської дисертації «Правове регулювання організації та діяльності сільськогосподарських переробних кооперативів в Україні».

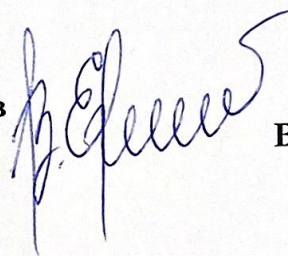
Автореферат і публікації дисертантки з достатньо повнотою відображають зміст дисертації.

Загальний висновок. Докторська дисертація на тему «Концептуальні засади правового регулювання державної підтримки сільського господарства в Україні» є самостійною, комплексною і завершеною науковою працею, в якій містяться нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують

важливу для аграрно-правової науки проблему розробки концептуально-правових засад забезпечення державної підтримки сільського господарства в Україні і свідчать про особистий внесок здобувачки в аграрну юридичну науку.

За своєю актуальністю, ступенем наукової новизни, рівнем теоретичного й практичного значення дисертація повністю відповідає вимогам пунктів 9, 11 та 12 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 року, а її автор – **Григор'єва Христина Антонівна** заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 «земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право».

**Офіційний опонент,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри аграрного,
земельного та екологічного права
імені академіка В. З. Янчука
Національного університету біоресурсів
і природокористування України**

В.М. Єрмоленко

